"*De oudheidkundige zei echter: 'Als je weinig ruimte hebt en je wilt iets zeggen over de overgang van de Republiek naar het Keizerrijk, dan moet je Augustus nemen.' Daar had ze goede redenen voor en Caesar ging eruit.*"

Schoolboeken produceren, wiens taak is dat?

De auteurs hebben alle drie een drukke baan. Arie Wilschut en Tom van der Geugten zijn als didactici verbonden aan een lerarenopleiding, Karin Loggen is directeur van een LBO-school. Je kunt je afvragen of het wel hun taak is om leermiddelen te produceren.
Wilschut: "*Het is zeker een vreemde zaak dat voor zo'n belangrijke taak niemand vrijgesteld wordt en faciliteiten krijgt. Wij doen het naast onze eigenlijke baan. Gelukkig hebben wij alledrie een functie waarbij het schoolboekwerk nog wel in de agenda in te plannen is.* "

Waarom ze het niet aan wetenschappers overlaten? "*Dat gaat niet*", zeggen ze na enig aarzelen. "*Er zijn natuurlijk wel wetenschappers met didactische kwaliteiten, maar door hun carrière is de afstand tot leerlingen en de geschiedenisles in het voortgezet onderwijs te groot geworden*". "*Bovendien zijn wetenschappers vaak VWO-achtige leraren die geen weet hebben van hoe het er op een MAVO of LBO aan toe gaat*", voegt Loggen toe. "*Een goed schoolboek schrijf je niet zonder wetenschappelijke scholing, maar zeker ook niet zonder onderwijservaring en voeling met leerlingen.*"

De uitgever bleek uiteindelijk gelijk te hebben dat schoolboeken produceren zijn prijs heeft. Zo zijn de vakanties voor de auteurs juist produktieweken: pas dan is er de rust om een heel hoofdstuk te schrijven. Dat wordt thuis niet altijd leuk gevonden.

Blijft de vraag waarom ze het eigenlijk doen.
Van der Geugten: "*De druk die het maken van 'Sporen' met zich meebrengt is wel eens nadelig, maar het privé-belang moet dan maar even wijken voor mijn idealisme. Dat straks veel kinderen gebruik zullen maken van onze schoolboeken is uiteindelijk mijn beloning. 'Sporen' is een dienst aan de kinderen.*"
Wilschut: "*Je ziet, idealisme genoeg bij ons, maar geld speelt ook een rol. Als ik er niets mee had kunnen verdienen was ik er niet aan begonnen. En ironisch: 'hoe anders moet je er als geschiedenisdocent wat bij schnabbelen' ?*"

Boek van de maand

Een vrachtscheepje wordt langs een kanaal voortgetrokken.

Arja Snoek bespreekt:

John Romer, *Graven voor de farao. Het dagelijks leven in Oud-Egypte tijdens de 19e en 20ste dynastie*
(Uitgeverij Terra, Zutphen 1991) 232 blz., prijs *f* 55.

Voor docenten die zich afvragen hoe de geschiedenis van Egypte nog boeiender voor hun leerlingen gemaakt kan worden, heeft Teleac afgelopen zomer een aantrekkelijke serie op televisie en radio uitgezonden onder de titel "Graven voor de farao".
Voor wie op vakantie was en vergeten heeft de video te programmeren, is er het boek bij de cursus met de gelijknamige titel. Het is een vertaling van *Ancient Lives* dat al in 1984 is verschenen. Met de hulp van de auteur John Romer is het door de Britse televisie verfilmd.

Het is een prachtige documentaire geworden met veel beelden van schilderingen in grafkappellen, het ruwe woestijnlandschap langs de Nijl en de enorme tempelcomplexen van de Egyptische goden bij Thebe. John Romer presenteert de serie en doet dit op een aardige manier: hij geniet zelf zo overduidelijk van alle vondsten waarmee het leven van de dorpsbewoners is gereconstrueerd, dat het wel haast aanstekelijk moet werken.
Bijna vanzelfsprekend opent de serie in het museum in Cairo, waar Romer vol bewondering is over het gouden dodenmasker van de jonggestorven Toetanchamon.
Maar al snel verplaatst het decor zich een stuk in zuidelijke richting, naar de plaats waar het allemaal om draait: een verlaten woestijndorp op de westelijke Nijloever dichtbij het beroemde Dal der Koningen, Deir el Medina.

Deir el Medina

Wat is nu zo bijzonder aan dit woestijndorp dat zo'n drie tot vijfhonderd jaar bewoond is geweest, werd verlaten door de bewoners en bedolven onder het woestijnzand om in de 19e eeuw weer ontdekt te worden?

Anoekis, eem godin van het zuidelijk grensdistrict bij Elefantine, een tekening op een ostracon door een van de grafbouwers.

In dit woestijndorp hebben zo'n drieduizend jaar geleden de grafbouwers van de farao's gewoond. Ze noemden het dorp zelf Set Ma-a-t (Plaats der Waarheid) maar sinds de 19e eeuw, toen begonnen werd met archeologische opgravingen, staat het bekend als Deir el Medina (Klooster van de stad). Volgens de traditie heeft farao Amenhotep I uit de achttiende dynastie de dorpsgemeenschap gesticht; in ieder geval wordt hij vereerd als schutspatroon en functioneerde zijn beeld in het heiligdom als een geliefd orakel.

In het Dal der Koningen werd, zoals bekend, in 1922 de grootste archeologische ontdekking ter wereld gedaan door Howard Carter met het nog ongeschonden graf van Toetanchamon. Behalve dat graf zijn er nog zo'n 60 andere rotsgraven van farao's en familieleden. De arbeiders die de graven in de harde rotswand met koperen beitels uithakten, de schilders die de rotswanden van afbeeldingen voor de reis naar de onderwereld voorzagen, de schrijvers die alle werkzaamheden noteerden en de voormannen die al het werk organiseerden en leiding gaven, woonden met hun families tesamen in de kleine geïsoleerde dorpsgemeenschap dichtbij het Dal der Koningen.

Het zijn de dorpsbewoners zelf geweest, de eerlijke schrijver Ramose, de arrogante Kenherchepesjef, de driftige voorman Paneb en de angstige schrijver Djoetmose, die voor hun eigen onsterfelijkheid hebben zorggedragen. Het is ironisch dat er meer bekend is gebleven van deze "gewone" Egyptenaren dan van sommige farao's voor wie zij hun hele leven hebben gewerkt. Onder deze mensen die de graven van de farao's uithakten en decoreerden, was de kennis van lezen en schrijven - dankzij de aard van hun dagelijkse werk - zo wijd verbreid, dat in deze gemeenschap een uitzonderlijk groot aantal geschreven documenten is ontstaan.
Elke dag trok een ploeg van 40 tot 60 man naar het Dal der Koningen, dat door hen "de Grote Plaats" genoemd werd. Voor meer werklieden was er simpelweg in de nauwe gangen in de rotsen geen plaats. Vaak werd er in hoog tempo gewerkt omdat men vreesde het graf niet op tijd af te zullen krijgen. Regelmatig kwam het voor dat de farao werd begraven in een graf waar nog werkzaamheden aan moesten worden verricht tijdens de begrafenis. Het graf krioelde dan van werklieden die nog snel ergens een laatste hand aan wilden leggen.

Nadat de mummie van de farao in de graftombe was bijgezet, bleven alleen de priesters achter om een hoopje graan naast de graftombe achter te laten. Dit werd besprenkeld met water en diende als symbool voor de groei.

Kort na de begrafenis konden de bewoners van Deir el Medina een commissie van hovelingen en hoge ambtenaren verwachten die in het dal naar een geschikte plaats in de rotswand zochten voor het graf van de nieuwe farao en zijn familieleden. Zo begon het hele werk weer van voor af aan.
Het spreekt vanzelf dat er na zo'n driehonderd jaar een nijpend gebrek aan ruimte ontstond voor de graven. Ineenstortingen van oude gangen zorgden voor ongelukken en het kwam ook voor dat men ongewild in oude verzegelde graven terecht kwam terwijl men nieuwe gangen aan het graven was.

De dorpsbewoners waren trots op het belang van hun werk voor de staat en op hun vakbekwaamheid. Ze werden lange tijd ook goed verzorgd door de farao en zijn topambtenaren in Thebe, dat aan de oostelijke oever van de Nijl lag en de wereldstad van die tijd was. Rantsoenen graan en bier werden overvloedig en met grote regelmaat in het dorp aangevoerd. Talrijke feesten werden er op uitbundige wijze door de bewoners gevierd. Een op de vier dagen was een werkdag en meestal werden er steeds vier dagen aan een stuk gewerkt. Men kende geen pensioengerechtigde leeftijd.
Romer lijkt dit zeer aantrekkelijk te vinden gezien zijn commentaar: '*Het leven in het dorp was te rijk en kende teveel rituelen en wonderbaarlijke gebeurtenissen, dat er plaats zou zijn geweest voor de monotone regelmaat van een moderne industriestaat*'.

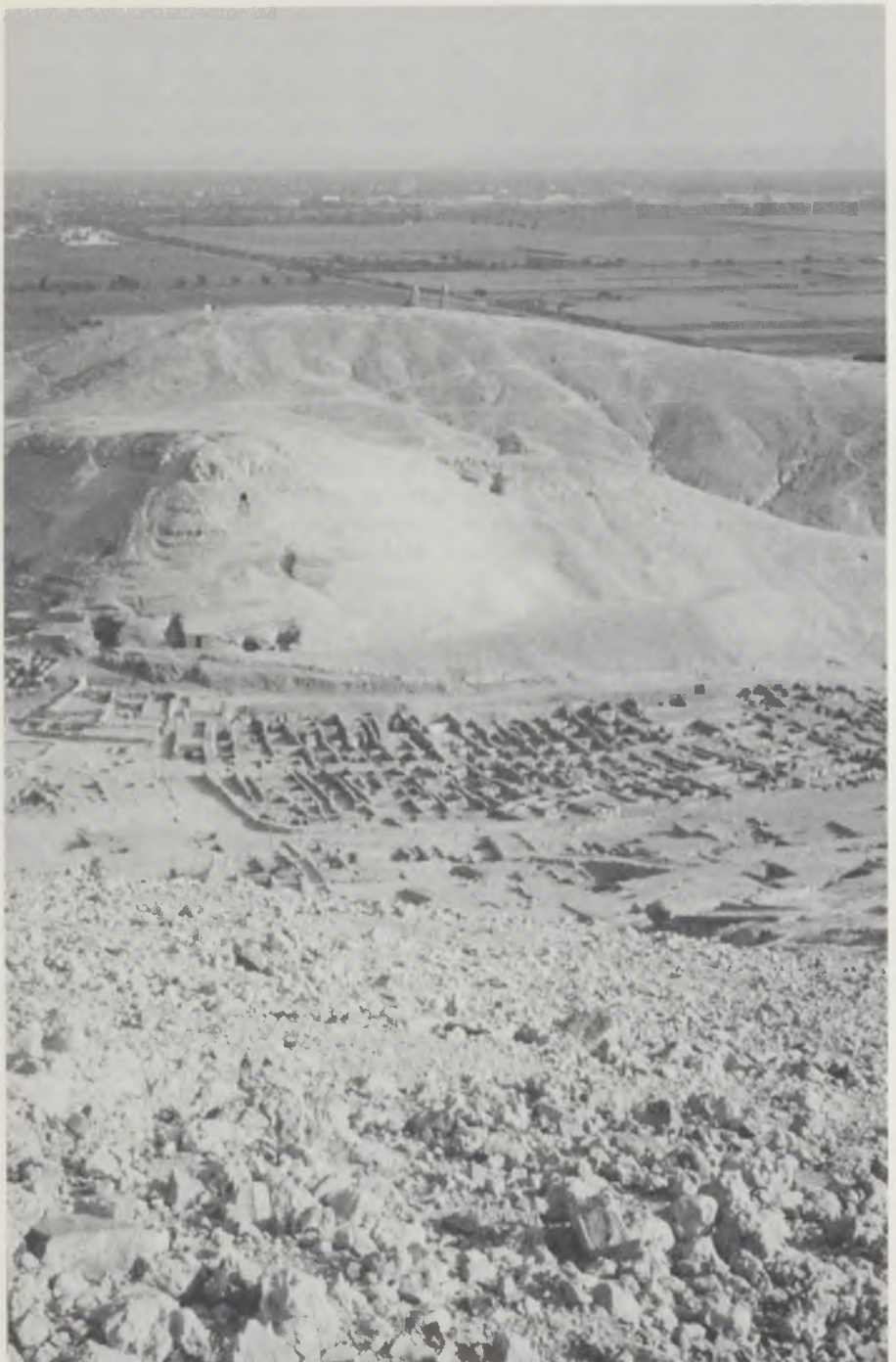

Hiëroglief, voorstellende een hoge ambtenaar of edelman.

Grafrovers

Het ging echter langzaam bergafwaarts met de welvaart van de dorpsbewoners. Dit werd veroorzaakt door het simpele feit dat de farao zijn residentie van Thebe naar de Nijldelta verplaatste. Hierdoor was Thebe niet langer meer het bestuurscentrum. Rantsoenen werden onregelmatig of zelfs helemaal niet geleverd.
Als gevolg hiervan braken stakingen uit onder de arbeiders en werden zelfs eeuwenoude graven opengebroken en beroofd. Het spreekt vanzelf dat dit laatste, het roven en plunderen van graven, slechts in tijden van politieke chaos plaatsvond,

klio
nummer 6/91
pagina's 24 en 25

zodat de rovers ontdekking en bestraffing van hun misdaad hoopten te ontlopen.

In eerste instantie bleef de roof van een graf meestal verborgen omdat de rovers vaak via onderaardse gangen zich een toegang tot de graven verzekerden. De ingang bleef op deze manier verzegeld en het leek zo alsof het graf nog ongeschonden was. Af en toe liet de farao een onderzoek instellen naar het leegroven van de graven in het Dal der Koningen en een keer kwam hij zelfs persoonlijk polshoogte nemen. En hoe de dorpsbewoners het ook probeerden te verbergen, hun betrokkenheid was in vele gevallen overduidelijk. Alleen mensen met 'inside information' wisten een graf zo te beroven dat het vanaf de buitenkant onzichtbaar bleef. Ook werden kostbare voorwerpen in de huizen van het dorp aangetroffen.
Hoewel bijna iedereen in het dorp in een of andere vorm betrokken was bij roof, werd slechts een kleine groep van hooguit tien man, veroordeeld en waarschijnlijk ter dood gebracht.

Bij een grafroof ging het er vaak niet kinderachtig aan toe. Romer vertelt: '*Wanneer de grafrovers eenmaal waren binnengedrongen zonder te zijn ontdekt, braken ze de stenen sacrofagen open, hakten het vergulsel van de lijkkisten, verscheurden de mummies op zoek naar sieraden en sleepten het linnengoed, de oliën en meubelstukken die bij de dode waren achtergelaten weg. Soms staken ze de volgepakte grafkamers zonder meer in brand en kwamen zij later naar de beroete gewelven terug om de hoopjes gestold goud van onder de as weg te schrapen.*'

Het is apart dat de grafbouwers, die zelf mede verantwoordelijk waren aan grafroof, zich met onaflaatbare energie op het werk aan hun eigen grafkapel stortte in hun vrije tijd. Kosten noch moeite bleven bespaard terwijl ze zich toch gerealiseerd moeten hebben dat ook hun eigen graf ten prooi zou kunnen vallen aan rovers en plunderaars. Blijkbaar woog dit risico niet op tegen een slecht voorbereide reis naar de onderwereld, die tenslotte in het graf begon.

Privéleven van de dorpsbewoners

Behalve de zorg om het leven na de dood, kenden de dorpsbewoners nog vele andere emoties in hun persoonlijk leven. Romer weet hier op een smakelijke manier over te vertellen, bijna alsof hij het over dierbare vrienden en kennissen heeft. Het is opvallend hoe betrokken hij bij hun lotgevallen lijkt. In sommige gevallen zou wat meer terughoudendheid en distantie bij het interpreteren van bronnenmateriaal echter wel op zijn plaats zijn.

Neem nu het geval van de voorman Paneb. Deze Paneb heeft in zijn leven een aantal misstappen begaan die voor iemand in zo'n verantwoordelijke maatschappelijke positie niet mis waren. Paneb zou in dronkenschap zeer opvliegend zijn, had bijna zijn adoptief vader Neferhotep vermoord, zou een aantal vrouwen van notabelen uit het dorp hebben verkracht (waaronder zijn adoptief tante), stal uit de graven gouden voorwerpen etcetera.
Ondanks dit alles bleef hij twintig jaar als voorman van de arbeiders in functie, een van de hoogste posten in het dorp. De laatste misstap, het stelen van een gouden gans, kostte hem uiteindelijk de kop. Paneb werd in Thebe ter dood veroordeeld

Wanneer u de serie wilt laten zien, of enkele afleveringen eruit, dan kunt u hem aanvragen bij de Openbare Bibliotheek. Enkele grote hebben de Teleacproductie aangeschaft.
Verder zijn de 8 afleveringen te koop bij Teleac op VHS, prijs f 280,-. Bel daarvoor met het Audiovisueel Bureau, tel. 030 - 95 62 46.

Apache aanbidt de god Seth.

en een van zijn zonen werd naar de mijnen gestuurd, een vreselijke straf voor Egyptenaren.

Paneb's gedrag veroorzaakte een vete tussen twee families die de dorpsgemeenschap jarenlang verdeeld hield. Hij was namelijk door de kinderloze Neferhotep geadopteerd om later in diens voetsporen als voorman te treden. Nu had de broer van Neferhotep ook zijn oog op deze functie laten vallen. Maar na de moord op Neferhotep, die onopgehelderd bleef, volgde Paneb toch zijn adoptief vader op. De broer van Neferhotep, Amenacht, volgde iedere misstap van Paneb en schreef uiteindelijk de aanklacht tegen Paneb, die tot een veroordeling zou leiden. Vele jaren echter was het dorp verdeeld geweest in twee kampen: Paneb's familie en de familie van Amenacht.
Romer beschrijft de aanklacht van Amenacht bijna met een zekere minachting: '*Tenslotte, in een bittere nabeschouwing haalt de jaloerse oom weer een serie pijnlijke bijzonderheden over de familievete boven water*'.

De voorman Paneb wordt als een bon vivant afgeschilderd en wordt zelfs door Romer vergeleken met de Italiaanse kunstenaar Benvenuto Cellini, die bekend stond om zijn vele veroveringen van vrouwen. Alsof Paneb alsnog verontschuldigd moet worden, besluit Romer met het cliché: '*Geen mens is goed of kwaad: iedereen is een vat vol tegenstrijdigheden....*'.

Conclusie

Romer heeft zich met name op het persoonlijke leven van de grafbouwers gericht. Hij heeft de verhalen niet gekoppeld aan de gemiddelde Egyptenaar, maar wil verhalen vertellen over echte mensen. Zo hoopt hij te kunnen aantonen hoe de loop van de nationale geschiedenis eeuwenlang het leven van deze gewone mensen heeft beïnvloed. Het is echter bij zo'n opzet wel een beetje een handicap als de nationale geschiedenis van Egypte slechts zeer summier vermeld wordt. Als er sprake is van grote omwentelingen of spanningen op nationaal niveau, worden deze nauwelijks toegelicht en eigenlijk als bekend verondersteld. Dit maakt het boek slechts toegankelijk voor leerlingen uit de bovenbouw die zich oefenen in het zelfstandig bestuderen van een boek ten einde het te verwerken in een scriptie of iets dergelijks. Voor docenten is het boek zeker aan te raden als bron van informatie over allerlei uiteenlopende zaken uit het dagelijkse leven van de Egyptenaren en hun mening daarover, zoals kinderloosheid, dronkenschap, ambitie, verkrachting, ruzies, seksualiteit, dromen, plundering en grafroverij. Hierbij moet wel opgemerkt worden dat Romer het boek als een doorlopend verhaal geschreven heeft. Deze opzet maakt het selectief lezen van het boek, gericht op snelle en volledige beeldvorming over een bepaalde onderwerp niet zo aantrekkelijk.

Het zelfde kan over de acht TV uitzendingen gezegd worden, die elk zo'n dertig minuten duren. Het is natuurlijk ondoenlijk de serie in zijn geheel in klassikaal verband te vertonen in het tijdsbestek waarin de geschiedenis van Egypte normaliter behandeld wordt in een brugklas. Fragmenten uit verschillende afleveringen kunnen natuurlijk gemonteerd worden tot een acceptabele video (tussen de 30 en 45 minuten) over het leven de grafbouwers in het Dal der Koningen.
Het zou aardig zijn als bijvoorbeeld Teleac een dergelijke service zou bieden aan docenten die toch al onder een aanzienlijke werkdruk staan zonder dit soort opgaves. Afgezien van het ontbreken van een dergelijke montage is het nog de vraag of de serie qua moeilijkheidsgraad en tempo wel toegankelijk moet worden geacht voor brugklasleerlingen. Zeker voor heterogeen samengestelde groepen valt de serie af te raden, hoe enthousiast Romer allerlei zaken ook presenteert. Voor VWO klassen is de serie na een goede introduktie en als een soort afsluiting van de geschiedenis van Egypte wellicht bruikbaar. Zeker als de docent van het boek gebruik heeft gemaakt voor het vertellen van anecdotes over het bekende Dal der Koningen.

Wat het boek betreft: lof verdient John Romer in ieder geval te worden toegezwaaid omdat hij de resultaten van archeologisch onderzoek voor een breed publiek toegankelijk heeft gemaakt. Ook de bewerking door Teleac heeft hiertoe bijgedragen met overzichtelijke kopjes, kaarten en chronologische tabellen. Tenslotte wordt het boek opgesierd met prachtige illustraties van Elizabeth Romer, die haar man dus op een verdienstelijke manier gezelschap heeft gehouden tijdens zijn verblijf in Egypte.